

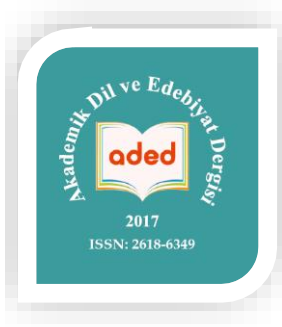
PAPER DETAILS

TITLE: Ahmed-i Dâ'î'nin Terceme-i Tezkiretû'l-Evliyâ'si

AUTHORS: Ayse SHAHZAD

PAGES: 809-834

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3211331>

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

(Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2023)

Ayşe SHAHZAD

Doktora Öğrencisi, Uludağ

Üniversitesi

aysebelber08@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0000-70136120>

Ahmed-i Dâ'î'nin Terceme-i Tezkiretü'l-Evliyâ'sı

Ahmed-i Dâ'î's "Terceme-i Tezkiretü'l-Evliyâ"

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 15.06.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 17.08.2023

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2023

Atıf/Citation

SHAHZAD, A. (2023). Ahmed-i Dâ'î'nin "Terceme-i Tezkiretü'l-Evliyâ"sı. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7(2), 809-834. <https://doi.org/10.34083/akaded.1314902>

SHAHZAD, A. (2023).. Ahmed-i Dâ'î's "Terceme-i Tezkiretü'l-Evliyâ". Ahmed-i Dâ'î's "Terceme-i Tezkiretü'l-Evliyâ"sı. *Journal of Academic Language and Literature*, 7(2), 809-834. <https://doi.org/10.34083/akaded.1314902>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.

This article was checked by iThenticate.

Bu çalışma [CC BY-NC-ND 4.0](#) açık erişim lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under [CC BY-NC-ND 4.0](#)

* Bu çalışma, hâlen devam etmekte olan *Ahmed-i Dâ'î'nin Terceme-i Tezkiretü'l-Evliyâ'sı* başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Öz

Ferîdüddîn-i Attâr tarafından 617 / 1220 yılında Farsça kaleme alınan *Tezkiretü'l-Evliyâ* birçok dile çevrilmiştir. Türkler arasında da ilgi gören eserin Türkçe tercüme yapılmış olup bu tercümelerden biri de Ahmed-i Dâ'î'ye aittir. XIV. yüzyıl sonu ile XV. yüzyıl başında yaşayan Ahmed-i Dâ'î, Eski Anadolu Türkçesi döneminin önde gelen şahsiyetlerindendir. Çok sayıda edebî ve ilmi eseri olan Dâ'î'nin *Terceme-i Tezkiretü'l-Evliyâ* adlı eseri, Eski Anadolu Türkçesi dönemi özelliklerini gösteren bir eser olup harekeli nesih ile yazılmıştır.

Ahmed-i Dâ'î, tercümesini Karaca Bey'in isteği üzerine II. Murad adına yapmıştır. Ferîdüddîn-i Attâr'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sında yetmiş iki veli yer almaktadır. Ahmed-i Dâ'î tercümesinde yirmi bir veliye yer vermiştir ve bunlardan yirmisi Ferîdüddîn-i Attâr'ın eserinde de yer almaktadır. On yedinci sırada yer alan İmâm-ı Ebû Yûsuf-ı Kâdî sadece tercümede olup asıl metinde yer almamaktadır. Eserin şu ana kadar tespit edilen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Serez 1800 numarada kayıtlıdır.

Bu çalışmanın ilk bölümünde tezkire geleneği hakkında kısa bir bilgi verilerek Ahmed-i Dâ'î'nin hayatı ve eserlerine değinilmiştir. Ahmed-i Dâ'î'nin *Terceme-i Tezkiretü'l-Evliyâ*'sının yazma nüshası ve içeriği tanıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ferîdüddîn-i Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, Ahmed-i Dâ'î, tezkire, tercüme.

Abstract

Tezkiretü'l-Evliyâ, which was written in Persian by Ferîdüddîn-i Attâr in 617 / 1220, has been translated into many languages. Turkish translations of the work, which also attracted attention among the Turks, were made and one of these translations belongs to Ahmed-i Dâ'î. Ahmed-i Dâ'î, who lived at the end of the XIV century and the beginning of the XV century, is one of the leading figures of the Old Anatolian Turkish period. *Terceme-i Tezkiretü'l-Evliyâ* of Dâ'î, who has many literary and scientific works, is a work that shows the characteristics of the Old Anatolian Turkish period and was written in naskh script.

Ahmed-i Dâ'î translated it on behalf of Murad II upon the request of Karaca Bey. There are seventy-two veli in Ferîdüddîn-i Attâr's *Tezkiretü'l-Evliyâ*. Ahmed-i Dâ'î included twenty-one veli in his translation, and twenty of them are also included in Ferîdüddîn-i Attâr's work. İmâm-ı Ebû Yûsuf-ı Kâdî, who is in the seventeenth rank, is only in translation and is not included in the original text. The only copy of the work that has been found so far is registered in the Süleymaniye Library, Serez 1800.

In the first part of this study, a brief information about the tradition of tezkire is given and Ahmed-i Dâ'î's life and works are mentioned. The manuscript and content of *Terceme-i Tezkiretü'l-Evliyâ* of Ahmed-i Dâ'î has been introduced.

Keywords: Ferîdüddîn-i Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, Ahmed-i Dâ'î, *tadhkira*, translation.

Giriş

Arapça zıkr / زكر, kökünden türeyen ve tefile vezninde olan tezkire, sözlüklerde “yâd itmege vesile olan” (Şemseddin Sâmî, 1996, s. 391), hatırlatma (Redhouse, 2006, s.523), anmak, hatırlamak manasına gelir. Sözcük, Türkçede çeşitli manalarda kullanılmıştır. Küçük mektup, pusula; bir iş için izin verildiğini bildiren veya bir hususu ispata yarayan resmî belge; askerlik görevinin bittiğini bildiren belge; aynı şehirdeki resmî daireler arasındaki yazışma pusulası, makamlar arasında gidip gelen kısa yazı anlamlarında kullanılan tezkire, belli bir meslekte tanınmış kişilerin, başta şairler olmak üzere, velilerin, hattatların, mimar ve musiki ustalarının, hatta usta bir çiçek yetiştiricisinin hayat ve sanatından söz eden edebî türün de adı olmuştur (İsen vd., 2019, s. 4). Ayrıca çeşitli ilim dallarında yetişmiş âlimler ve şairlerin biyografilerine dair eserler Arap ilim çevresinde “tabakat” adıyla ortaya çıkmış, Fars edebiyatında özellikle şairler için yazılan tabakat kitaplarına tezkire adı verilmiştir. İslam telif geleneğinde zamanla farklı özellikler kazanarak gelişen tezkireler, esas nitelikleri bakımından günümüzdeki biyografik / antolojik sözlüklere benzer özelliklere sahiptir.

Ferîdüddîn-i Attâr'ın 617 / 1220 yılında yetmiş iki sufinin biyografisini kaleme aldığı *Tezkiretü'l-Evliyâ*, adında “tezkire” kelimesi bulunan Farsça ilk biyografik eserdir (Öz, 2012, s. 68). İslam muhitinde çok meşhur olan *Tezkiretü'l-Evliyâ*, yazarlar tarafından örnek alınarak kendisinden sonra evliyalarla ilgili telif edilen eserlerin muhtevalarını etkilemiş ve bir türe ad olması yanında *Tezkiretü'l-Evliyâ* denince akla gelen ilk eser olmuştur (Kablander, 2015, s. 10).

Ferîdüddîn-i Attâr, eserin ön sözünde daha geniş bir kitleye hitap edebilmek için Farsça kaleme aldığı eserine *Tezkiretü'l-Evliyâ* adını koyduğunu belirtmiş ve yazılış sebeplerini maddeler hâlinde sıralamıştır. Bunlar, velilerin *Kur'an* ve sünneti en güzel şekilde açıklayan sözlerinden hem halkın hem âlimlerin faydalanmasını sağlamak, insanlar üzerinde manevi etkisi bulunan bu sözler vasıtasıyla kalplere Allah sevgisinin yerleşmesine vesile olmak şeklinde özetlenebilir. Ca'fer es-Sâdık'a ayrılan bölümle başlayıp Hallâc-ı Mansûr ile son bulan eser, toplam yetmiş iki kişinin hayatına dair bilgilerle onların menkıbe ve sözlerini içermektedir. Her şahıs için bir bölüm ayrılmış, her bölümün başına “zıkr” (anmak) kelimesi konulmuştur (Öngören, 2012, s. 74). Attâr'ın çok tanınan ve birçok dile çevrilen bu eserinin sonradan istinsah edilen bazı nüshalarına yirmi beş sufinin hâl tercümesi daha eklenmiştir. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, ilk olarak Aydınoglu Mehmed Bey zamanında adı bilinmeyen bir kişi tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Eserin en tanınmış tercümesi ise Sinan Paşa'ya aittir (Şahinoğlu, 1991, s. 95). Ferîdüddîn-i Attâr'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ'sı*na yapılan tercümelerden biri de Ahmed-i Dâ'î'nin *Terceme-i Tezkiretü'l-Evliyâ'sı*dır.

1. Ahmed-i Dâ'î'nin Hayatı

XIV. yüzyılın ikinci yarısıyla XV. yüzyılın ilk yarısında Yıldırım Bayezid, Emir Sultan ve Çelebi Mehmed devirlerinde yaşamış olan Ahmed-i Dâ'î, Eski Anadolu Türkçesi döneminin önde gelen şahsiyetlerindendir (Özkan, 2000, s. 117). İsminin Ahmed, mahlasının Dâ'î, babasının adının İbrahim, dedesinin adının Mehmed olduğu *Tıbb-ı Nebevî Tercümesi* mukaddimesindeki “Ahmed ibn İbrâhim ibn Muhammed el-marûf bi'd-Dâ'î” ifadesinden anlaşılmaktadır (Ertaylan, 1952, s. 6).

Doğum yeri ve tarihi hakkında tezkirelerdeki bilgiler birbirini tutmaz. Sehî ve Latîfî, Dâ'î'nin Emir Süleyman devri (804-812 / 1402-1410) şairlerinden olduğunu söyledikleri hâlde, Hasan Çelebi ve Mehmed Süreyya onu I. Murad dönemi (763-791 / 1362-1389) şairlerinden sayarlar (Kut, 1989, s. 56). Ahmed-i Dâ'î hakkında bilgi veren kaynaklar onu Germiyanlı olarak gösterirler. Ancak Tunca Kortantamer, Dâ'î'nin yirmiye yakın eserinin, *Tâbirnâme Tercümesi* dışında, hiçbirisinde onun Germiyan sarayı ile ilişkisini ortaya koyacak en ufak bir izne bile rastlanmadığını ifade eder (Kortantamer, 1977, s. 105). Ertaylan ise XIV. yüzyılda Germiyan muhiti hakkında hakikati bütün aydınlığıyla gösterecek tarihî vesikaların yeterli olmadığına, verilen bilgilerin kesin olmaktan ziyade tarihî tahminler olduğuna işaret ederek Ahmed-i Dâ'î'nin Germiyanlı oluşunun kuvvetli rivayetlere dayandığını belirtir (Ertaylan, 1952, s. 12-13).

Germiyanoglu Süleyman Şah, kızı Devlet Hatun'u Yıldırım Bayezid ile evlendirdiği zaman Tavşanlı, Ernet, Eğriboz ve Kütahya şehirlerini çeyiz olarak vermiştir. Bu sırada Yıldırım, Kütahya'ya vali olarak tayin edilmiş ve 779-791 / 1378-1389 yılları arasında valilik yapmıştır. Dâ'î'nin de o yıllarda Kütahya'da bir müddet kadılık yaptığı tahta geçmesi üzerine Bayezid'in büyük oğlu Emir Süleyman'la burada tanışmış olduğu tahmin edilmektedir. Germiyan Hükümdarı Süleyman Şah'ın 789 / 1387 ölümü üzerine yerine II. Yakub hükümdar olmuş ve Dâ'î'yi kendi himayesine almıştır. Yıldırım Bayezid'in Germiyan Beyliği'ni Osmanlı hâkimiyeti altına alması üzerine hamisiz kalan Dâ'î (Özkan, 2000, s. 118), *Divan*'ındaki Bergama ve Mihaliç'le ilgili sanatkarane yazılmış iki şiirinden anlaşıldığı üzere 792-804 / 1390-1402 yılları arasında Emir Süleyman'la birlikte. Fakat Ankara Savaşı sırasında Dâ'î'nin nerede olduğu ve ne yaptığı bilinmemektedir (Kut, 1989, s. 56).

Emir Süleyman gerek Anadolu'da hüküm sürdüğü esnada gerekse Rumeli'ye döndüğünde Dâ'î'nin de onunla beraber hareket ettiği görülür. Dâ'î, Rumeli'de Emir Süleyman'ın ölümünden sonra Musa Çelebi'ye, onun ölümü üzerine de Mehmed Çelebi'ye katılmış ve o sıralarda *Farsça Divanı*'nı Osmancıklı İmamzade Halil Paşa'ya değil, Amasyalı Hacı Halil Paşa'ya sunmuştur. Dâ'î'nin Mehmed Çelebi için yazdığı ilk şiirlerde Mehmed Çelebi'nin saltanatı ele geçişi'nin izleri görülür. Dâ'î, bir süre sonra beş yıl için Mehmed Çelebi'nin yanından ayrılmış, çeşitli yerleri gezmiş ve geri

dönmuştür. Ne zaman olduğu belli olmayan bir dönemde Dimetoka'ya şehzade eğitimi için gönderilmiştir (Kortantamer, 1977, s. 138).

Bir süre ilgi göremediğinden şikâyet eden Dâ'î, nihayet Çelebi Mehmed tarafından korunmuş ve hatta Çelebi Mehmed'in oğlu Murad'a hocalık yapmak üzere sarayda görevlendirilmiştir. *Ukûdü'l-Cevâhir* adlı Arapça-Farsça sözlüğünü Şehzade Murad için bu sırada yazmıştır. Çelebi Mehmed'in 823 / 1421'de vefatından sonra II. Murad'ın himayesine giren Dâ'î, bu devrede de *Terceme-i Tezkiretü'l-Evliyâ* adlı eserini kaleme almıştır. *Terceme-i Tezkiretü'l-Evliyâ*, Dâ'î'nin son eseri olmalıdır. Zira daha sonraki tarihlerde yazdığı başka bir eserine rastlanmamıştır (Kut, 1989, s. 57).

Ahmed-i Dâ'î'nin ölüm tarihi ve nerede öldüğü kesin olarak bilinmemekte ve hakkında malumat veren kaynaklar farklı bilgiler vermektedir. Ancak Dâ'î'nin II. Murad'ın ilk saltanat yıllarında hayatta olduğu, Mehmed Çelebi için yazdığı mersiye, II. Murad adına yazdığı kasideler ve *Terceme-i Tezkiretü'l-Evliyâ* (Timurtaş, 1954, s. 427), bu konuda şimdiye kadar eksik olan kesin belgeler olarak sayılabilirler (Kortantamer, 1977, s. 138). Nerede öldüğü ve mezarının nerede olduğu belli değildir. Ancak Bursa'da onun adıyla anılan bir mahalle, bir hamam ve bir cami bulunmaktadır (Özkan, 2000, s. 120). Caminin yanındaki Dâ'î Dede adlı birinin mezarının Ahmed-i Dâ'î'ye ait olduğu rivayet edilmektedir (Ertaylan, 1952, s. 28).

2. Eserleri

Manzum Eserleri

Türkçe Divan, Farsça Divan, Çengnâme, Ukûdü'l-cevâhir, Câmasb-nâme Tercümesi, Vasiyyet-i Nûşirevân

Mensur Eserleri

Tercüme-i Tefsîr-i Ebu'l-Leys es-Semerkindî, Tercüme-i Eşkâl-i Nâsir-i Tûsî, Terceme-i Tezkiretü'l-Evliyâ, Teressül, Tercüme-i Kitâbü't-Ta'bir-nâme, Miiftâhü'l-Cenne, Tıbb-ı Nebvî Tercümesi, Vesiletü'l-Mülûk li-Ehli's-Sülûk, Müfredât, Tevârih-i Şâhi fi'l-Ehâdis-i İlâhî

3. Eserin Kime Ait Olduğu Tartışmaları

Ahmed-i Dâ'î'nin *Terceme-i Tezkiretü'l-Evliyâ'sı*ndan bahseden ilk araştırmacı İsmail Hikmet Ertaylan'dır (Ertaylan, 1952, s. 154-156). İ. Hikmet Ertaylan'dan sonra Ahmed-i Dâ'î'ye yer veren araştırmacıların hepsi, *Terceme-i Tezkiretü'l-Evliyâ'yı* Ahmed-i Dâ'î'nin eserleri arasında sayarlar. Ancak Ertaylan, *Terceme-i Tezkiretü'l-Evliyâ'nın* Ahmed-i Dâ'î'ye ait olmasını ihtimal dâhilinde görmesine rağmen konuya şüpheyle yaklaşır:

Karaca Bey'in işareti üzerine II. Murad adına terceme etmiş olduğu Tezkiretü'l-Evliyâ'dır ki, bunu II. Murad'ın cülusundan sonra yazmış olduğu

mukaddimesinden ve padişaha dair yazmış olduğu sözlerden anlaşılmaktadır. Bu eser Dâ'î'nin ise onun II. Murad'ın cülusundan, yani H. 824 / M. 1421'den sonra ölmüş olduğu anlaşılır (Ertaylan, 1952, s. 26-27).

İslamî ilimlerin hemen her sahasında, büyük bir selahiyyet ve muvaffakiyetle kalem oynatan Ahmed-i Dâ'î'nin bir de Tezkiretü'l-evliyâ yazmış olması kadar tabii görülecek hiçbir şey olamaz (Ertaylan, 1952, s. 154).

Bu itibar ile Ahmed-i Dâ'î'ye böyle bir eserin izafesi hiç de müsteb'ad görülemez (Ertaylan, 1952, s. 154).

Söz konusu şüpheye şairin *Divan*'ı hakkındaki geçmiş bulgular da sebep olmuştur. Ahmed-i Dâ'î'nin *Türkçe Divanı*'nın ele geçen Burdur nüshası, tam ve müretteb bir divan olmadığı için (Ertaylan, 1952, s. 71). Ahmed-i Dâ'î'nin II. Murad'ın hükümdarlık döneminde yaşadığına dair bir kanıt bulunmamaktaydı. Ancak daha sonra Tunca Kortantamer tarafından bulunan Kahire nüshasında II. Murad'ı hükümdar olarak öven üç şiiri, bugüne kadar kesin olarak çözümlenememiş olan kendi ölümü konusuna büyük bir açıklık getirir. Sözü edilen şiirler yardımıyla artık, Ahmed-i Dâ'î'nin en azından II. Murad'ın saltanatının ilk yıllarında ihtiyar bir şair olarak yaşamakta olduğu kesinlik kazanır. Böylece *Tezkiretü'l-Evliyâ* konusundaki tereddütler de büyük ölçüde giderilir (Kortantamer, 1977, s. 133-134). “Karaca Bey'in teşvikiyle II. Murad adına Farsçadan tercüme edilen *Tezkiretü'l-Evliyâ*'nın Dâ'î'nin eseri olup olmadığı konusundaki tereddütler büyük ölçüde ortadan kalkmış görünmektedir.” (Özkan, 2000, s. 201-202) şeklinde ifade eden Mustafa Özkan da Tunca Kortantamer ile aynı görüştedir.

Araştırmacıların *Tezkiretü'l-Evliyâ* tercümesini Ahmed-i Dâ'î'nin son eseri kabul etmesinin yanı sıra Abdülbaki Çetin yazdığı makalede “Bu tercüme Ahmed-i Dâ'î'nin ise önceki eserlerinin mukaddimelerinde kullanmayı gelenek hâline getirdiği içinde ismi ve mahlası geçen o secili cümleyi (bende-i şâî Ahmed-i Dâî aşlaḥa'llāhu ve şānehu 'ammā şānehu) bu son eserinde neden kullanmamıştır? Mensur mukaddimesi olmayan manzum eserlerinde dahi adını ve mahlasını birlikte zikreden Ahmed-i Dâ'î, son eseri olarak kabul edilen *Tezkiretü'l-Evliyâ* tercümesinde neden sözlük anlamıyla da yorumlanabilecek “dâ'î” kelimesine iktifa etsin.” şeklinde ifade ederek *Tezkiretü'l-Evliyâ* tercümesinin Ahmed-i Dâ'î'ye aidiyetini sorgular. Devamında II. Murad için hazırlanan bir *Kâmilü't-tabîr* tercümesi ile *Tezkiretü'l-Evliyâ* tercümesinin mukaddimelerinin -tercüme eserlerin çoğunda olduğu gibi- kompozisyon yönüyle de birbirine benzediğini dile getirir (Çetin, 2014, 110-112). Sadık Yazar, bu açıklamalara binaen çok açık olarak ifade etmese de Çetin'e göre *Tezkiretü'l-Evliyâ* tercümesinin Ahmed-i Dâ'î'ye aidiyetinin şüpheli olduğunu ve yapılacak çalışmalarla konuya açıklık getirilebileceğini belirtir (Yazar, 2022). Hakan Yılmaz, Ahmed-i Dâ'î'nin *Terceme-i Tezkiretü'l-Evliyâ*'sının şimdiye kadar dikkati çekmeyen yeni bir eser olduğunu ve müellifin mukaddimede ismini açıkça belirtmediğini, kendisinden sadece *kemter*

kemîne dâ'î, *za'îf ü nahîf* gibi klasik tevazu ifâdeleriyle söz ettiğini ifade eder (Yılmaz, 2011).

Eski Anadolu Türkçesi ve sonrasında müelliflerin eserlerinde kendilerinden yalnız mahlaslarını kullanmak suretiyle bahsettiklerine sık sık tesadüf edilir (Demir, 2019, s. 222). Ahmed-i Dâ'î, eserlerinde adı ve mahlasının yanı sıra sadece mahlasını da kullanmıştır:

Du'acı **Ahmed-i Dâ'î** kemîne

Çuluñdur mu'terif münşif kemîne Çengnâme / 255. b. (Alpay Tekin, 1992, s.322)

İlâhî ol kula luṭf ile rahm et

Ki diye **Dâ'înün** cânına rahmet Çengnâme / 339. b. (Alpay Tekin, 1992, s.328)

Bu sözler niçe kim döne rûzigâr

Ola Aḥmed-i **Dâ'î**den yâdigâr Câmasb-nâme / 72. b. (Ertaylan, 1952, s. 154)

Bu fakîr **Dâ'î**'ye bir du'â hediye kıla ki bu kitâb-ı şerîf... Tercüme-i Tefsîr-i Ebu'l-Leys es-Semerkindî, [248a] (Ertaylan, 1952, s. 141)

Evvel-i kitâbda bu **Dâ'î** fakîr daḥî kütüb-i mütedâveleyi, (tevâriḥ-i) müteṭâveleyi cem' itdüm. Tevâriḥ-i Şâhi fî'l-Ehâdis-i İlâhî, [3b] (Demir, 2019, s. 221)

Ahmed-i Dâ'î, *Terceme-i Tezkiretü'l-Evliyâ*'da ise sadece mahlasını kullanarak kendisinden “bu kemter kemîne **Dâ'înün**, bu za'îf ü nahîf, bu kemine” şeklinde alçak gönüllülük ifadeleriyle bahsetmiştir:

Pes bu kemter kemîne **Dâ'înün** ma'ârifleri meşâyihün muḥabbetine nisbetimüz varıduḡın bilürlerdi. [4a]

... bu za'îf ü nahîf cem'-i kuşûruna muḥırr u mu'terifdür. [4a]

Bu kemîne daḥî 'alâ ḡaderi't-ṭaḡâ ol me'âninün ba'zı tercümesini beyân idelüm. [4b]

Dâ'î / دعا kelimesinin sözlük anlamı dua eden kimse, duacıdır. Metinde kelimenin duacı anlamında sıfat olarak değerlendirilmemesinin nedeni, Dâ'î'nin mahlas olarak kullanımının metne daha uygun düşmesidir. Mütercimnin eserin mukaddimesinde kendisinden, tercüme sebebinden, tercümeyle nasıl başladığından söz ederken kullandığı Dâ'î ifadesi onun mahlas oluşunun kanıtıdır:

Pes bu kemter kemîne **Dâ'înün** ma'ârifleri meşâyihün muḥabbetine nisbetimüz varıduḡın bilürlerdi. Gelüp emr kıldılar ki bu kitâb-ı şerîfi

Fârsiden Türkiye tercüme idevüz. Pes devâî şevk gâlib olup bu emre icâbet kılduk. Ba'de'l-istihâre ikdâm gösterdük egerçi ki bu mertebeye istihkâkumuz yokluğuna mu'terif ve kılet-i bizâ'atumuza munşif idük ammâ çün ol le'tâyifün ve hâkâyıkuñ mütâla'asınun şevkı bâ'is. olup ihtiyâr 'inânını elden alup bizi bu tercümeyle iltizâm itdürdi. [4a]

Terceme-i Tezkiretü'l-Evliyâ eserinde mahlasının ismiyle birlikte yer almaması ve Dâî mahlasının duacı sıfat olarak da düşünülmesi durumu Ahmed-i Dâî'nin bir diğer eseri *Tevârih-i Şâhi fî'l-Ehâdis-i İlâhî*'de de görülmektedir (Demir, 2019, s. 223)

Kaynaklarda "Dâî" mahlasını kullanan sekiz şair tespit edilmiştir (Çetin, 2014, s. 107) ancak *Terceme-i Tezkiretü'l-Evliyâ*'nın yazıldığı tarihteki tek Dâî mahlaslı şair, Ahmed-i Dâî'dir. Yıldırım Beyazıt döneminde Osmanlı sarayına giren Dâî, yalnız devrin en şöhretli şairlerinden değildir; şehzadeliğinde II. Murad'a hocalık yapmış, zaman zaman ilgi görmekten yakınmakla beraber sultanın yakın çevresinde yer alan bir şairdir. Bu durumda saray çevresinden bir başkasının onun adıyla eser telif edip padişaha sunması ihtimal dâhilinde değildir (Demir, 2019, 223-224).

4. Eserin Nüsha Tavsifi

Ahmed-i Dâî'nin *Terceme-i Tezkiretü'l-Evliyâ*'sının şu ana kadar tespit edilen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 1800 numarada kayıtlıdır (*Terceme-i Tezkiretü'l-Evliyâ*, Süleymaniye Ktp. Serez 1800, v. 1b-221a). Nüshanın kayıt numarasının 1946 basım tarihli katalogda "Serez 1783" iken "Serez 1800" olarak değiştirilmiştir (Çetin, 2014, 102). Mundy, *Terceme-i Tezkiretü'l-Evliyâ*'nın bir nüshasının şahsî kütüphanesinde olduğunu belirtir (Mundy, 1955, 280), ancak bu nüsha hakkında herhangi bir bilgiye yer vermemiştir. Makalesinde bu nüshadan sadece "Ta'nırınun dünyada hem uçmakı vardır ve hem tamusu vardır." ifadesine yer vermiştir (Mundy, 1955, 295).

Nüsha özellikleri: (dış-iç): 203x138, 146x98 mm., yaprak: 227, satır: 17, yazı türü: harekeli nesih. Mütercim: Ahmed-i Dâî, istinsah tarihi: 1020 / 1611, müstensihî bilinmemektedir. 221a-13. satırdan 227b'ye kadar *Dâsitân-ı Hibâl* yer almaktadır.

Nüshada bazı rakabelere göre [54b], [61b], [151b], [183b] ve [205b]'den sonra eksik varaklar vardır ve kaç varak eksik olduğu bilinmemektedir. Bu sebeple Muhammed-i Vâsi'nin hâl tercümesinin sonu ve Habîb-i Tâ'ib'in hâl tercümesinin başı [54b-55a]; Ebû Hâzim-i Medenî'nin hâl tercümesinin ortası [61b-62a]; Zî'n-nûn-ı Mısırî'nin hâl tercümesinin sonu ve Bâyezîd-i Bistâmî'nin hâl tercümesinin başı [151b-152a]; Bâyezîd-i Bistâmî'nin hâl tercümesinin sonu ve Şakîk-i Belhî'nin hâl tercümesinin başı [183b-184a]; İmâm-ı Şâfiî'nin hâl tercümesinin sonu ve Ahmed-i Hanbelî'nin hâl tercümesinin başı [205b-206a] eksiktir.

Başı: Yazma nüshanın [1b] sayfasındadır:

Bismi'llâhi'r-raḥmāni'r-raḥīm ḥamd-i bî-ḥadd ol ḥazret-i hüviyyetüñ muḳtezâsıdur kim vaḥdetinüñ sultân-ı 'izzet-i ḡayret kılıcıyla nām u nişân-ı ḡayriyyeti ḳaṭ' idüp durur kim velem yekün me'ahū şey'un ve s.enâ-i bî-'add ol zât-ı ḥazret-i eḥadiyyetüñ lâıyıkıdur.

Sonu: Yazma nüshanın [221a] sayfasındadır:

Naḳıldür ki İbn-i Mesrûḳ aydur Ḥâris_-i Muḥâsebî kim vefât eyledi be-ḡâyet muḥtâcidi. Atasından çok köyler ḳalmışidi. Her birisini taşarruf itmemişidi. Bu faḳr u ihtiyâc üzerine dâr-ı dünyâdan naḳl eyledi raḥmetu'l-lâhi 'aleyhi raḥmeten vâsi'aten.

İstinsah Kaydı: Yazma nüshanın [221a] sayfasında ve 9-11. satırlarındadır:

Temmet bi-'avni'llâhi'l-meliki'l-vahhâb fi vaḳti'd-duḥâ fi yevmi'l-erbi'a fi şehri cemâziye'l-ülâ el-mübârek. Sene 'ısrîn ve elf fi zamâni ḥırmen.

Kim ki diler raḥmeti çok ḳazana

Fâtiḥâ iḥsân ide bunı yazana

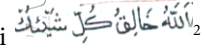
5. Nüshanın Değerlendirilmesi

Eser öncelikle bir mukaddime ile başlar ve bu kısım nüshada [1b] ve [9a] sayfalarındadır. Burada mütercim besmele, hamdele, salveleye yer verir:

Ḥamd-i bî-ḥadd ol ḥazret-i hüviyyetüñ muḳtezâsıdur kim vaḥdetinüñ sultân-ı 'izzet-i ḡayret kılıcıyla nām u nişân-ı ḡayriyyeti ḳaṭ' idüp durur kim

ve s.enâ-i bî-'add ol zât-ı ḥazret-i eḥadiyyetüñ lâıyıkıdur kim âferiniş ervâhuñ muḳaddemâtınuñ neticesi anuñ cümle-i envâr-ı ma'rifetidür ve sipâs-ı bî-nihayet ol ḥazret-i vaḥdâniyyetün muṭâbıḳıdur kim ibtidâ-i fiṭratda henüz 'âlem-i teşṭir ḥazret-i 'ilimde ve taḳdîrde mündemicidi

ve şüret-i tafşil ve taṣvîr-i ma'nî tedbîrde mündericidi ki

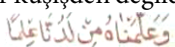
...istiḥḳâḳ-ı şalavât ü taḥiyyât-ı mütevâliyât ol efḍal-i maḥlûḳât ve ekmel-i mükevvinât ḥazret-i cenâb-ı muḳaddesiyye ve Muḥammediyyenüñdür kim aḳṭâr-ı maşriḳ u maḡrib anuñ risâleti nûrıyla rüşendür ve ercâ-i mülk ü melekût anuñ vilâyeti nesîmiyye gülşendür. Bir mürşid-i kâmil ü mükemmel durur kim cemî'-i ḥalâyıḳ zaḥmet ü miḥnet mazâyıḳından şafâ vü muḥabbet tarâıḳına ve 'alâyık u 'avâyık ḳalâletinden vefâ vü meveddet ḥadâıḳına anuñ

¹ Onunla beraber hiçbir şey mevcut değildir.

² Allah her şeyin yaratıcısıdır. (Zümer, 39/62) (Kısmî iktibas). (www.kuran.diyanet.gov.tr)

ittibâ' ve irşâdî vâsıtasıyla irişür kim ³ ve bir şâdık u muşaddık
durur kim dānā vü nādān kāfir (ü) müselmān naqş u hırmān derekâtından
ve küfr ü hızlān hücubâtından tevḥîd ü imān derecâtına ve kemāl-i 'irfān
maḳāmına anuñ 'ināyet-i da'veti sebebiyle vâşıl olurlar kim... [1b-2a]

Mütercim, Allah'a hamd ve peygambere salat ü selam getirdikten sonra tarikat yolunun saliklerine ve taliplerine seslenerek Allah'ın kelamı *Kur'an-ı Kerim*'den ve peygamberin hadisinden sonra tarikat ve hakikat büyüklerinin sözlerinden yüce ve kıymetli söz olmadığını dile getirir. Onların sözlerinin nefsin mücahedesi ve ruhun müşahedatı neticesi olduğunu, nefsin istekleri sonucu meydana gelmiş kal ehlinin sözleri olmadığını, aşikâr olduğunu ve beyandan olmadığını ifade eder. Yine tarikat ehlinin sözlerinin sırdan olduğunu, aynı olmadığını, coşkunluk hâlinde dile geldiğini, onların ilminin ilahi olduğunu ve çalışarak elde edilen ilim olmadığını söyler. *Kur'an-ı Kerim*'den yaptığı bir kısmî iktibasla düşüncesini destekler. Hâce-i Ferîdüddîn-i Attâr'ın bu zikredilen şeyhlerin sözlerini ve hâllerinin menâkıplarını bir araya getirerek gönlü açan ve ruha canlılık veren bir kitabı Fars dilinde telif ettiğini ve adını *Tezkiretü'l-Evliyâ* verdiğini belirtir. Bu kitabı okuyanlara ve dinleyenlere gönül takviyesi, sabır, talep ve ahdin yenilenmesi dileğinde bulunur:

Bilgil iy ṯalib 'ilm-i şer'at ve iy s̱alik-i s̱uluk-ı ṯuruk-ı ṯarikat ki kelām-ı
ḳadīm-i Rabbāniyyeden soñra ve eḳadis-i kerīm-i nübüviyyeden soñra ol
ṯarikat s̱aliklerinin ve ḳaḳikat s̱ürürlarının sözlerinden 'ālî ve revāc söz
yoḳdur. Anlaruñ sözleri m̱ucāhidāt-ı nefsāniyyede ve m̱uşahedāt-ı
ruḳāniyyede ḳāller geḳürmekligüñ neticesidür. Şehvāt-ı nefsāniyye ile ḳāller
ḳıfz itmek s̱emerisi degildür ve anlaruñ sözleri 'ayāndur beyāndan degildür.
Esrārdandur tekrārdan degildür ve c̱üşişdendür küşişden degildür ve anlaruñ
'ilmi ledünnidendür 'ilm-i kesbiden degildür ki ⁴ ...Bu mezkūr
meşāyih-i kibāruñ sözlerini ve aḳvālınuñ menākıbını ol ḳāret-i şeyḳ-i
şüyūḳ-ı ṯarikat ve ḳāşif-i esrār-ı ḳaḳikat melikü'l-evliyā ve'l-aşfiyā ẕubdetü's-
sākinin ve's-sābirin vāris.ü'l-enbiyā ve'l-mürselin H̱âce-i 'Atṭār-ı
Ferîdüddin ⁵ cem' eyleyüp Fārisi dilince bir kitāb-ı dil-güşā ve
mecmūa-i rūḳ-efzā ṯelif ḳılup adını Tezkiretü'l-Evliyā ma'lūm ḳılmış tā kim
okıyanlara ve dinleyenlere taḳviyet dil ve s̱ebāt-ı ḳadem-i m̱ucāhede ve
tecdid-i 'ahd [ü] ṯaleb ola. [2b-3a]

³ Bana uyun ki, Allah da sizi sevsin. (Âl-i İmrân, 3/31) (Kısmî iktibas). (www.kuran.diyanet.gov.tr)

⁴Kendisine tarafımızdan bir ilim öğretmiştik. (Kehf, 18/65) (Kısmî iktibas). (www.kuran.diyanet.gov.tr)

⁵ Ḳaddese'l-lāhu sırrahu'l-'azîz: Allah sırrını kutsal kılsın.

Ahmed-i Dâ'î, *Tezkiretü'l-Evliyâ*'nın adı, kim tarafından telif edildiği, konusu ve içeriği hakkındaki bilgisini verdikten sonra eserini kimin için ve neden yazdığını ifade eder. Tarikat şeyhlerinin dostu ve âşığı olan Karaca Bey evliyaların menakıplarını dinleme ve okumanın dünyevî ve uhrevî faydalarının olduğunu söyler. Dâ'î'nin tasavvufa ve şeyhlere olan muhabbeti bilindiğinden Karaca Bey, Sultan Murad adına *Tezkiretü'l-Evliyâ*'yı Farsçadan Türkçeye tercüme etmesini emreder ve Ahmed-i Dâ'î bu emre icabet eder:

Meger emîr-i kebir-i muḳbil-i manşûr Ḳaraca Beg ⁶ kim ṭarîḳat şeyhlerinüñ muḥibbî ve ḥaḳîḳat serverlerinüñ âşıkıdır. Bildi kim evliyânüñ aḥvâlini ve menâḳıbını işitmekde ve okumaḳda fâide-i dünyevî ve uhrevî ḥâşıl olur. ...Ma'deni'l-luṭf-ı ve'l-iḥsân Sultân Murâd bin Ḥân Muḥammed Ḥân için ki cihândârlık şaḥâyifini mekârim-i ḥamîde ile muvaşşah ve müzeyyen kılup durur ve pâdişâhlık ridâsını me'asir-i ğaribe ile muṭarraz kılup durur ve aḥvâl-i rûzigârı'adl ü inşâfıyla ârâste kılupdur ve kemâl-i fazlıla meşhûr ve tamâm-ı 'adlıla mezkûr kitâb-ı şerifi Fârsiden Tûrkiye tercüme itdüre. ...Pes bu kemter kemîne Dâ'inüñ ma'ârifleri meşâyihüñ muḥabbetine nisbetimüz varıduğın bilürlerdi. Gelüp emr kıldılar ki bu kitâb-ı şerifi Fârsiden Tûrkiye tercüme idevüz. Pes devâ'î şevḳ ğâlib olup bu emre icâbet kılduḳ. [3a-3b-4a]

Ahmed-i Dâ'î, Ferîdüddîn-i Attâr'ın eserini tasnif ederken kısalttığını ve her işi yaparken ihtisar yolunu seçmenin sünnet olduğunu söyler. Bunun üzerine Ahmed-i Dâ'î de “Bana özlü konuşma ve amacı kısa yoldan anlatma özelliği bahşolundu.”⁷ hadisinin mefhumınca tercümesini kısaltır:

Şeyḫ Ferîdü'ddîn-i 'Aṭṭar buyurur kim bu kitâbuñ taşnîfinde ihtîşâr itmegi ihtiyâr kıldum ki her umûrda ihtîşâr ṭarîḳını ihtiyâr etmek sünnetdür. Nitekim ḥ'âce-i enbiyâ ⁸ buyurur kim ⁹ ben daḫi bu ḥadîs üñ mefḥûmınca ihtîşâr itdüm. [4b]

Mütercim, kendisi ve tercümesi için dua ettikten sonra Allah'ın izniyle tezkireye başlayalım diyerek mukaddimesini tamamlar:

⁶ Dâme 'izzehu: İzzeti daim olsun.

⁷ Sahih Muslim 523a, Book 5: The Book of Mosques and Places of Prayer
<https://sunnah.com/muslim:523a>

⁸ Şalla'l-lâhu 'aleyhi ve sellem: Allah'ın selamı onun üzerine olsun.

⁹ Bana özlü konuşma ve amacı kısa yoldan anlatma özelliği bahşolundu. Sahih Muslim 523a, Book 5: The Book of Mosques and Places of Prayer <https://sunnah.com/muslim:523a>

İlâhî enbiyânuñ ve evliyânuñ ve'ulemânuñ muḳaddes rûḥları ḥaḳḳıçün ben ğarib [ü] 'âcizi bu ḳavmden maḥcûb ve mestûr eyleme ve ol nazardan ki bunlara ḥâşşa nazâr idersin ol nazardan maḥrûm eyleme ve bu kitâbı mücib-i derecât-ı ḳurb eyle sebeb-i derekât-i bu'd eyleme ger anuñ veliyyü'l-icâbatı andan girü tezkireye ibtidâ idelüm bi'avni'l-lâhi te'âlâ ve tevfiḳihi. [9a]

Mukaddimededen sonra Câfer-i Sâdık ile başlayıp Hâris-i Muhâsibî ile sona eren yirmi bir velinin hâl tercümesi yer almaktadır. Tercümede yer alan yirmi bir velinin vefat tarihleri ve yer aldığı varaklar sırasıyla şöyledir:

1. *Cafer-i Şâdık* ö. H. 148 / M. 765, v. [9a-17a]; 2. *Üveysü'l-Karanî* ö. H. 37 / M. 657, v. [17a-27b]; 3. *Hasan-ı Basrî* ö. H. 21 / M. 642, v. [27b-39b]; 4. *Mâlik-i Dînâr* ö. H. 131 / 748'den önce, v. [27b-54a]; 5. *Muḥammed-i Vâsî* ö. H. 123 / M. 741, v. [54a-55a]; 6. *Ḥabîb-i Acemî* ö. H. 130 / M. 747-48[?], v. [55a-60b]; 7. *Ebû Ḥâzîm-i Medenî* v. [60b-62a]; 8. *Utbetü'l-Gulâm* v. [62a-64a]; 9. *Râbi'atü'l-Adeviyye* ö. H. 185 / M. 801 [?], v. [64a-81a]; 10. *Fudayl-ı İyâz* ö. H. 187 / M. 803, v. [81a-96a]; 11. *İbrâhîm Edhem* ö. H. 161 / M. 778 [?], v. [96a-123b]; 12. *Bişr-i Hâfî* ö. H. 227 / M. 841, v. [123b-132b]; 13. *Zî'n-nûn-ı Mısrî* ö. H. 245 / M. 859 [?], v. [132b-152a]; 14. *Bâyezîd-i Bisṭâmî* ö. H. 234 / M. 848 [?], v. [152a-183b]; 15. *Şakîk-i Belhî* ö. H. 194 / M. 810, v. [183b-188a]; 16. *Ebû Ḥanîfe-i Kûfî* ö. H. 150 / M. 767, v. [188a-196a]; 17. *İmâm-ı Ebû Yûsuf-ı Kâdî* ö. H. 182 / M. 798 v. [196a-198b]; 18. *İmâm-ı Şâfiî* ö. H. 204 / M. 820, v. [198b-206a]; 19. *Aḥmed-i Hanbel* ö. H. 241 / M. 855, v. [206a-209a]; 20. *Dâvûd-ı Tâyi* ö. H. 165 / M. 781 [?], v. [209a-216a]; 21. *Ḥâris-i Muhâsibî* ö. H. 243 / M. 857, v. [216a-221a].

Eserin sonunda mütercim, istinsah kaydını verdikten sonra okuyandan kendisi için dua isteyerek tercümesini tamamlar:

Temmet bi-avni'l-lâhi'l-meliki'l-vahhâb fî vaḳti'd-duḥâ fî yevmi'l-erbi'a fî şehri cemâziye'l-ülâ el-mübârek. Sene işrîn ve elf fî zamâni ḥırmî.
Kim ki diler rahmeti çok kazana
Fâtiḥâ iḥsân ide bunı yazana [221a]

6. Terceme-i Tezkiretü'l-Evliyâ'da Bahsi Geçen Veliler

Bölümde bahsedilen bazı veliler, hâl tercümelerinin içinde atıfta bulunulan kişiler olup ilk dönem zahit, muhaddis, mutasavvıf ve sufilerinden oluşmaktadır. Aralarında tâbiinden, birbirlerinin hocası ve talebesi olanlar, kendisinden kısa zaman önce veya sonrasında yaşamış ve çağdaşı olan kişiler de vardır. Üveysü'l-Karanî, Mâlik-i Dînâr, Hasan-ı Basrî, Râbi'atü'l-Adeviyye, İbrâhîm Edhem, Fudayl-ı İyâz, Şakîk-i Belhî, Bişr-i Hâfî, Hâris-i Muhâsibî, Muhammed-i Vâsî, Dâvûd-ı Tâyi, Ebû Hanîfe, İmâm-ı Şâfiî, Mâlik-i Dînâr, 'Utbetü'l-Gulâm, Ahmed-i Hanbel gibi bazı velilerin ise hâl tercümeleri

olmakla birlikte diğer şahısların hâl tercümelerinde nasıl bahsedildiklerini görmek adına burada tekrar ele alındı:

Tâbiünden Üveysü'l-Karanî, Hz. Ömer ve Hz. Ali'yi kendisini ziyaret ettiklerinde görmüştür: *Ömerle Âlî Hâzreti ilerü varup Üveyse selâm virdiler Üveys âleyk aldı. [19b]*

Eserde, Mâlik-i Dînâr'ın Hasan-ı Basrî'nin sohbet arkadaşı, çağdaşıdır: ...*Mâlik-i Dînâr* ¹⁰ *kim Hasan-ı Basrî'nün müşâhibi idi...* [47a]

Muhammed-i Vâsi', sahabiden Enes b. Mâlik, tâbiünden Mutarrif b. Abdullah başta olmak üzere tâbiîn neslinden hadis almış (Cebecioğlu, 1989, s. 582) ve onlara hizmette bulunmuş, önde gelen şeyhler yetişmiştir: *Tâbiünden çok kişiye hizmet itmişdi. Müttekaddim meşâyihlere irişüp dururdu. [54b]*

Bişr-i Hâfî'nin tasavvufta Fudayl'ın sohbet arkadaşıdır: ...*hakikat ehlinde müşâhib-i Fudaylidi. [123b]*

Dâvûd-ı Tâyi, Ebû Hanîfe'nin yirmi yıl talebesi olmuştur: ...*Dâvûd-ı Tâyi aydur yigirmi yıl İmâm-ı Ebû Hanîfenün katında şâkirdlik eyledüm. [192a]*

Ahmed-i Hanbel'in hafızasında üç yüz bin hadis olduğu, İmâm-ı Şâfiî'nin talebesi olup gece gündüz ona seyislik hizmetinde bulunmuştur: *Ahmed-i Hanbel ki cihânuñ imâmıydı üç yüz biñ hadis hıfzındaydı. Bu cümlesiyile gelüp İmâm-ı Şâfiî'nün şâkirdi oldı ve dün [ü] gün hizmetinde gâşiye-dârı oldı. [199a]*

İmâm-ı Şâfiî Mâlik-i Dînâr'ın talebesi olmuştur: ...*Mâlik-i Dînârın hizmetine irişdi aña şâkird oldı. Mâlik yetmiş yaşındaydı Şâfiî henüz tıflıdı. [201a]*

'Utbetü'l-Gulâm'ın Hasan-ı Basrî'nin öğrencisi olmuştur: ...*Hasan-ı Basrî'nün şâkirdiyidi. [62b]*

Bu velilerin dışında Hanbelî mezhebinin imamı, muhaddis fakih Ahmed-i Hanbel'in, Hanefî mezhebinin imamı Ebû Hanîfe'nin ve Şâfiî mezhebinin imamı İmâm-ı Şâfiî'nin hâl tercümelerine de eserde yer verilmiştir.

Eserde Hasan-ı Basrî, Râbi'atü'l-'Adeviyye, İbrâhîm Edhem ve Bâyezîd-i Bistâmî'nin hâl tercümelerine daha fazla değinilmiştir. Bu durum velilere ayrılan varak sayısından anlaşılmaktadır:

Hasan-ı Basrî, Râbi'atü'l-'Adeviyye zühd dönemi Basra ekolü zahitleridir (Gündoğdu, 1997, s. 48). Basra mektebinin “*korku ve hüzn*” ile “*sevgiye dayalı zühd*” olmak üzere iki ekolü vardır. Birincisinin zühd anlayışı, Cennet ümidi ve Cehennem korkusuyla gözyaşı dökmek, ibadet ve riyazet ile Hakk'a bağlanmak ve dünyadan el etek çekmektir. Hasan-ı Basrî ile başlayan bu tasavvufî cereyanın temel özelliği, insanı

¹⁰ Rağıya'l-lâhu 'anhu: Allah ondan razı olsun.

imana kavuşturan tefekkür, nefsi tezkiye ve kalbi tasfiye suretiyle insanı Allah'ın rızasına kavuşturan korku ve hüzdür (Yılmaz, 2004, s. 107-108). Eserde, Hasan-ı Basrî'nin bu korku ve hüznün hâline şu şekilde yer verilmiştir: *Allāhuñ korkusu aña şol deñlü ğālib olup durur ki her nerede ki otursa şanaydük cellād önünde otururdu ve hergiz anuñ güldüğün kimse görmedi. [33b-34a]*

Sevgiye dayalı zühd yolunun ilk temsilcisi Râbi'atü'l-'Adeviyye'dir. Hasan-ı Basrî'den farklı bir tasavvufi anlayışın sahibi ve kurucusu olmuştur. Onun geliştirdiği tasavvufi hayat sevgi ağırlıklıdır. Allah'ı zatından dolayı severek dünyadan el etek çekmek ve yalnız Allah'ın cemalini temaşaya gönül vermektir (Yılmaz, 2004, s. 108). Eserde Râbi'a'nın sevgiye dayalı zühd hâline şu şekilde yer verilmiştir: *İy Hudāvendā eger saña ben Cehennem korkusından taparsam beni Cehennem odına yakup 'azāb eyle eger Cennet ümmizine taparsam Cenneti baña haram eyle eger senüñiçün taparsam ol bâkî cemālünü benden dirig eyleme. [80a-80b]* Bir gün Râbi'atü'l-'Adeviyye hasta olur ve sebebini sorduklarında Râbi'a, *gönlüm Cennetden yaña nazar eyledi dost baña itāb eyledi* der. [77a-77b]

Horasan diyarı olarak anılan Maverāünnehr bölgesinin H. II. asırdan başlayarak son devirlere kadar mühim tasavvufi şahsiyetlerle temayüz ettiği ve pek çok ekolün kurucusunun bu bölgeden yetiştiği, özellikle Anadolu'nun İslamlaşması ve Türkleşmesi esnasında hizmet ifa eden sufilerin bu bölgeden geldiği bilinmektedir. Bu itibarla Horasan tasavvufunun tasavvuf tarihinde önemli bir yeri vardır. İbrâhîm Edhem, Fudayl-ı 'İyâz, Şakîk-i Belhî, Horasan mektebinin ilk zahitleridir. İlk zahitlerde, Basra mektebinin zühd, fakr, ibadet, Allah korkusu gibi vasıfları göze çarpmaktadır. Ancak Horasan zahitleri bu vasıflardan başka bir de "tevekkül" konusundaki fikirleriyle farklı bir tablo sergilemişlerdir. Onlar tevekkülü; "Allah'ın vadine karşı nefsin tam bir itmi'nan içinde olması" şeklinde yorumlamışlardır (Yılmaz, 2004, s. 110). Eserde İbrâhîm Edhem'in tevekkül hakkındaki düşünceleri şu şekildedir: *Hakikat-i tevekkül oldur ki Allāhdan ğayrıya ümmiz dutmaya ve Allāhdan ğayrıdan korkmaya ve aytdı tevekkül idici oldur ki gönlünü Hak Teâlāya şöyle berikide kim her ne ki iderse mübhem bilmeye ve şikāyet eylemeye ya nî zāhir ü bātin yek reng ola. [93b]*

H. III. asırda Nişâbur'un "fütüvvet ve melâmet" özellikleriyle tanınan bir yer hâline geldiği görülmektedir ve bu bölgede yetişen başlıca mutasavvıflardan biri Bâyezîd-i Bistâmî'dir. Bâyezîd-i Bistâmî, sekri sahvına, mahvı ispatına galip ve şatahat üslubuyla konuşan bir sufidir. Eserde Bâyezîd-i Bistâmî'nin sekr hâline şu şekilde yer verilmiştir: *...Allāhdan Allāha sefer itdüm tâ benden bende nidā eylediler ki iy ben sen iy sen ben diyü. Ya nî fenā 'fi'l-lāhı maķāmına irişdüm. Allāh Teâlāda benligüm fenā olup ta'āddüd ve kesret getdi. Vaḥdet-i ḥayret ḥāşıl oldı ve aytdı kim niçe yüz biñ maķāmları girü kodum. Çün nazar itdüm kendümi ḥarfu'l-lāh maķāmında gördüm. Ya nî Allāh ma nîsinde gördüm ki ol bî-nihāyetdü andan ilerü yol yokdur. [180b]*

Mısır'da sistem bazında tasavvufun temelleri Zi'n-nûn-ı Mısırî tarafından atılmıştır. Zi'n-nûn, Ma'ruf el-Kerhî'den sonra "ma'rifet" ve "muhabbet" konusunda söz söyleyen ve bu konuda nazariye geliştiren sufilerdendir (Yılmaz, 2004, s. 116). Zi'n-nûn'a göre ma'rifet üç türlüdür: ...ma'rifet üç nesne üzerinedür. Evvel vech-i ma'rifet tevhîddür. Bu ma'rifet dükelî mü'minlere âmdur. İkinci ma'rifet hüccetdür ve beyândur. Bu ma'rifet hükemānuñ ve büleğānuñdur. Üçüncü ma'rifet şîfât-ı vahdāniyyetdür. Bu ma'rifet ehl-i vilāyetüñdür. Evvel cemā'at Hakkı müşāhede iderler. Kendü gönülleriyle tā kim Allāh Teālā anlara zāhir eyleye. [147b]

Bağdat mektebinin ilgilendiği ana mevzu "tevhîd" idi. Bundan dolayı bu mektep mensuplarına *Erbabü't-Tevhîd* denirdi. Bağdat'ta tasavvuf Maruf el-Kerhî (ö. 200 / 815) ile Bîşr-i Hâfî (ö. 227 / 841) tarafından geliştirilip sistemleştirilmiştir. Bîşr-i Hâfî, "zühd" ve "vera" ile temayüz etmiş bir sufidir (Gündoğdu, 1997, s. 57). Eserde Bîşr-i Hâfî'nin zühd ve vera hakkındaki düşünceleri şöyledir: *Bîşr-i Hâfî aydur vera 'oldur ki cemî' şübhelerden pāk olup taşra gelesin ve nefsiñüñ muhāsebesini tārketü'l-ayn içinde dāyim hisāb idesin. ...zühd bir pādîşāhdur kim cün bir yirde qarār dutsa rızā virmez ki hîç kimse anuñile bile qarār ide. [130a]*

Bağdat mektebinin bir diğer önemli temsilcisi Hâris-i Muhâsibî'dir. Muhâsibî, bir sufinin eğitim içinde geçireceği gelişmeleri, bu gelişmeler sırasında inkişaf edecek hakikatleri tecellî edebilecek marifet ve bilgilerle, maneviyat yolunun sıkıntılarını en iyi şekilde anlatmıştır (Yılmaz, 2004, s. 119). Muhâsibî, "nefs muhasebesi"ne, "vera" ve "takva"ya dair muhasebe usulünü izah eden *er-Riaye* adlı eseriyle meşhurdur (Gündoğdu, 1997, s. 58). Hâris-i Muhâsibî'ye neden Muhâsibî dendiği ve Hâris'in muhasebe ehlinin nitelikleri hakkında söyledikleri eserde şu şekilde verilmiştir: ...muhāsebāt bābında be-ğāyet kemālî varıdı. Aña Hâris-i Muhāsebî didükleri ne sebeb buyıdı. ...Evvel haşlet oldur ki elbette Allāha and içme ne gerçek yire ve ne yalan yire ve ne sehv ne kaşdıle and içmekden ihtirāz eylesin. İkinci oldur ki yalan söylemekden perhîz idesin ne latîfe ve vechiyle ve ne ciddile. Üçüncü va'deye muhālefet eyleme cün vefā itmek elüñden gelür eger vefā idemezseñ kimseye va'de virme ki bu şavāba yakındur. [218a]

7. Hâl Tercümesi Olan Veliler

Ahmed-i Dâ'î *Terceme-i Tezkiretü'l-Evliyâ*'da yirmi bir veliye yer vermiştir. Bunlardan yirmisi Ferîdüddîn-i Attâr'ın eserinde de yer almaktadır. On yedinci sırada yer alan İmâm-ı Ebû Yûsuf-ı Kâdî sadece tercümede olup asıl metinde yer almamaktadır. Ferîdüddîn-i Attâr'ın eserinde Yûsuf isminde iki veli vardır ancak bunların tam isimleri ve ölüm tarihleri İmâm-ı Ebû Yûsuf-ı Kâdî'den farklıdır. Bu kişiler Yûsuf b. Hüseyin (ö. 304 / 916) ve Yûsuf b. Esbât (ö. 192 / 808) olup tercümede yer almamaktadır. Habîb-i 'Acemî, Bâyezîd-i Bistâmî, Şakîk-i Belhî ve Ahmed-i Hanbel'in

tasvirlerinin yer aldığı hâl tercümelerinin başı eksiktir. Bu sebeple aşağıdaki sıralamada yer almamaktadır.

7.1. Ca'fer-i Sâdık

Mukaddimeden sonra asıl metinde ve tercümede yer alan ilk veli Ca'fer-i Sâdık'tır. Eserde Ca'fer-i Sâdık Mustafâ; milletinin sultanı, peygamberlik vesikasının delili, âmil-i siddik, hakikati araştıran âlim, evliya gönlünün meyvesi, enbiyanın ciğer köşesi, Ali'nin nâfizi, peygamberin mirasçısı, âşıkların ârifi şeklinde tasvir edilir:

Zikr-i Cafer-i Şadık رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ¹¹ ol sultân-ı millet-i Muştâfâvî ol burhân-ı hüccet-i nebevî ol 'âmil-i şiddik ol 'âlim-i tahkik ol mîve-i dil-i evliyâ ol küşe-i ciğer-i enbiyâ ol nâfiz-i 'Alî ol vâris-i nebî ol 'ârif-i 'âşık Ebû Muḥammed-i Ca'fer-i Şadık. [9a]

7.2. Üveysü'l-Karanî

Asıl metinde ve tercümede yer alan ikinci veli Üveysü'l-Karanî'dir. Eserde Üveysü'l-Karanî; tâbiinin kıblesi, erenlerin rehberi, gizli güneş, Rahman'ın nefesi, Yemen'in Süheyl'i şeklinde tasvir edilir:

Zikr-i Üveysü'l-Karanî رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ¹² ol kıble-i tâbi'in ol kıdve-i erba'in ol âfitâb-ı pinhân ol nefis-i Raḥmân ol Süheyl-i Yemenî Üveysü'l-Karanî. [17a]

7.3. Hasan-ı Basrî

Asıl metinde ve tercümede yer alan üçüncü veli Hasan-ı Basrî'dir. Eserde Hasan-ı Basrî; nübüvvet perdesi, fütüvveti huy edinen, ilim ve amelin Kâbe'si, yumuşaklık ve vera kıblesi, sahib-i sadr, sadr-ı sünnet şeklinde tasvir edilir ve menâkıplarının çok, mücahadesinin sınırsız olduğu ifade edilir:

Zikr-i Hasan-ı Basrî رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ¹³ ol perde-i nübüvvet ol hû-kerde-i fütüvvet ol Ka-be-i amel [ü] 'ilim ol kıble-i vera' u ḥilim ol sebak bürde-i be-şâhib-i şadrı ol şadr-ı sünnet Hasan-ı Basrî رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ¹⁴ anuñ menâkıbı bî-nihâyetdür ve mücâhadesi bî-ḥaddür. [27b-28a]

¹¹ Raḍıya'l-lâhu 'anhu: Allah ondan razı olsun.

¹² Raḍıya'l-lâhu 'anhu: Allah ondan razı olsun.

¹³ Raḍıya'l-lâhu 'anhu: Allah ondan razı olsun.

¹⁴ Raḍıya'l-lâhu 'anhu: Allah ondan razı olsun.

7.4. Mâlik-i Dînâr

Asıl metinde ve tercümede yer alan dördüncü veli Mâlik-i Dînâr'dır. Eserde Mâlik-i Dînâr; hidayette yerleşik, vilayet mütevekkili, doğruluk önderi, yol gösteren rehber, muharrem-i esrar, makdem-i ebrar, salık-i tayyar şeklinde tasvir edilir ve Hasan-ı Basrî'nin dostu, ehlullah taifesinin büyüklerinden biri, kerametleriyle meşhur, riyazetleriyle mezkur olduğu ifade edilir:

Zikr-i Mâlik-i Dînâr رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ¹⁵ ol mütemekkin-i hidâyet ol mütevekkil-i vilâyet ol pîşuvâ-yı râstın ol muhtedâ-yı râh-bîn ol muharrem-i esrâr ol maḳdem-i ebrâr ol sâlik-i ṭayyâr Mâlik-i Dînâr رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ¹⁶ kim Ḥasan-ı Basrî'nün muşâḥibi idi ehlu'l-lâh ṭâyifesinün aña biriydi. Kerâmetler ile meşhûr idi ve riyâzetile mezkûr idi. [46b-47a]

7.5. Muhammed-i Vâsi'

Asıl metinde ve tercümede yer alan beşinci veli Muhammed-i Vâsi'dir. Eserde Muhammed-i Vâsi'; zahitlerin makdemi, âbitlerin muazzamı, âlim ve âmil, ârif ve kâmil, kanaatkâr zengin olarak tasvir edilir ve kendi zamanında hakikat yolunda benzeri olmadığı, tâbiinden çok kişiye hizmet ettiği, önde gelen şeyhlere yetiştiği, şeriatta ve tarikatta çok hazzı olduğu, riyazette ise kuru ekmeği suda ıslatarak iftar ettiği ifade edilir:

Zikr-i Muhammed-i Vâsi' رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ¹⁷ ol maḳdem-i zühhâd ol mu'azẓam-ı 'ubbâd ol 'âlim ü 'âmil ol 'ârif ü kâmil ol tüvân-ger-i kânî Muhammed-i Vâsi' رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ¹⁸ kendü zamânında ḥaḳîḳat yolında nazîri yoğıdı. Tâbi'inden çok kişiye ḥidmet itmişidi. Müteḳaddim meşâyihlere irişüp dururdu. Şerî'atda ve ṭarîḳatda çok ḥazzı varıdı. Riyâzetda şöyle idi kim kuru etmegi şuya ıslardı anı iftâr ider iderdi. [54a-54b]

7.6. Ebû Hâzim-i Medenî

Asıl metinde ve tercümede yer alan yedinci veli Ebû Hâzim-i Medenî'dir. Ebû Hâzim-i Medenî; ihlaslı ve takva sahibi, örnek alınıp örnek alan, evvelkilerin şemi, sadıkların sabahı, o zengin olan fakir, mücahede ve müşahedede eşi ve benzeri olmayan ve birçok şeyhin önderi, şeklinde ifade edilir:

¹⁵ Raḍıya'l-lâhu 'anhu: Allah ondan razı olsun.

¹⁶ Raḍıya'l-lâhu 'anhu: Allah ondan razı olsun.

¹⁷ Raḥmetu'l-lâhi 'aleyhi: Allah ona rahmet etsin.

¹⁸ Raḍıya'l-lâhu 'anhu: Allah ondan razı olsun.

Zikr-i Ebû Hâzim-i Medenî رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ¹⁹ ol muhlis [ü] müttakî ol muhtedâ-yı muhtedî ol şem'-i sâbıkân ol şubh-ı (şâ)dıkkân ol fakîr [ü] ganî Ebû Hâzim-i Medenî رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ²⁰ ki mücâhede vü müşâhedede bedeli yoğıdı ve riyâzet içinde mânendi yoğıdı. Nice meşâyihün pîşuvâsıydı. [60b-61a]

7.7. 'Utbetü'l-Gulâm

Asıl metinde ve tercümede yer alan sekizinci veli 'Utbetü'l-Gulâm'dır. 'Utbetü'l-Gulâm; cemâlin bağı yanığı, visalin kaybolmuşu, vefa denizi, sefa kaynağı, halkın hocası, gönül ehlinin makbulü, bütün dillerde övülmüş ve Hasan-ı Basrî'nin talebesi şeklinde tasvir edilmiştir:

Zikr-i 'Utbetü'l-Gulâm ol sūhte-i cemâl ol güm-şude-i vişâl ol baħr-i vefâ ol kân-ı şafâ ol ħ'âce-i enâm 'Utbetü'l-Gulâm رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ²¹ gönüller ehlinün makbūliyidi ve cemî dillerde memdūh idi Hâsan-ı Basrî'nün şakirdiyidi. [62a-62b]

7.8. Râbi'atü'l-'Adeviyye

Asıl metinde ve tercümede yer alan dokuzuncu veli Râbi'atü'l-'Adeviyye'dir. Metinde Râbi'atü'l-'Adeviyye; özel bir mahremiyet perdesi altında saklı, ihlas örtüsüyle gizli, iştîyak aşkıyla yanan, yanmanın yakınlığına müptela, erenler tarafından makbul görülen, ikinci Meryem-i Safiyye şeklinde tasvir edilmiştir:

Zikr-i Râbi'atü'l-'Adeviyye عَلَيْهَا الرِّمَّةُ²² ol muħazzire-i ħâzer-i ħâşş ol mestüre-i setr-i iħlâs ol suħte-i aşk-ı iştîyâk ol şifte-i kurb-ı iħtirâk ol s.âniye-i Meryem-i Şafiyye makbūl-i ricâl Râbi'atü'l-'Adeviyye رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا²³. [64a]

7.9. Fudayl-ı 'İyâz

Asıl metinde ve tercümede yer alan onuncu veli Fudayl-ı 'İyâz'dır. Metinde Fudayl-ı 'İyâz; tevbe edenlerin önderi, ihsan ve kerem güneşi, irfan ve vera denizi, iki âlemde yüz çeviren, vaktin kutbu, meşayihin büyüklerinden, tarikatın ayyarı, zamanının vahidi, kendi asrının kabul göreni, insanların mercii, kerem ve ihsan menbaı, vera ve riyazetinde şanı yüce şeklinde tasvir edilir:

¹⁹ Rahmetü'l-lâhi 'aleyhi: Allah ona rahmet etsin.

²⁰ Rağıya'l-lâhu 'anhu: Allah ondan razı olsun.

²¹ Rağıya'l-lâhu 'anhu: Allah ondan razı olsun.

²² 'Aleyhâ'r-rahmetü: Rahmet üzerine olsun.

²³ Rağıya'l-lâhu 'anhâ: Allah ondan razı olsun.

Zikr-i Fuḍayl-ı 'İyâz ol muḳaddem-i tâbibân ol âfitâb-ı kerem [ü] iḥsân ol deryâ-yı vera' ve 'irfân kevnîyyetden iden irâz ḳuṭb-ı vaḳt-i Fuḍayl-ı 'Ayyâz رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ²⁴ meşâyihün kibâriyidi ve ṭarîḳatuñ 'ayyâriyidi zamânınuñ vaḥîdiyidi ve kendü 'aşrınınuñ maḳbûliyidi ḥalâyıḳuñ mercîiyidi ve kerem [ü] iḥsân menba'iyidi vera' [u] riyâzetinde refî'u'ş-şândı. [81a-81b]

7.10. İbrâhîm Edhem

Asıl metinde ve tercümede yer alan on birinci veli İbrâhîm Edhem'dir. Metinde ise İbrâhîm Edhem; din ve dünya sultanı, Kaf Simurgu, uzlet âleminin köşesi, devlet sarayının hazinesi, en büyük iklimin padişahı, lütuf ve kerem sahibi şeklinde tasvir edilir:

Zikru İbrâhîm Edhem رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ²⁵ ol sulṭân-ı dünyâ vü dîn ol Simurg-ı Kâf-ı yaḳîn ol künc-i 'âlem-i 'uzlet ol gencîne-i serây-ı devlet ol şâh-ı iḳlîm-i a'zam ol perverde-i lutf u kerem İbrâhîm Edhem رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ²⁶. [96a]

7.11. Bîşr-i Hâfî

Asıl metinde ve tercümede yer alan on ikinci veli Bîşr-i Hâfî'dir. Eserde Bîşr-i Hâfî; mücahede meydanının savaşçısı, müşahede köşkünün mücahiri, hidayet iş yerinin işçisi, iyilik bargâhının kâmil kişisi, safî memleketlerin sahibi, sufi, mücahede ve müşahedede şanı yüce, bütün tarikat ehli içerisinde parmakla gösterilen kişi, tasavvufta Fudayl'ın sohbet arkadaşı şeklinde tasvir edilir:

Zikru Bîşr-i Hâfî رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ²⁷ ol mübâriz-i meydân-ı mücâhede ol mücâhir-ı eyvân-ı müşâhede ol 'âmil-i kâr-gâh-ı hidâyet ol kâmil-i bâr-gâh-ı 'inâyet ol mâlik-i memâlik-i şâfî mâlik-i ṭarîḳ Bîşr-i Hâfî رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ²⁸ mücâhede içinde 'azîmü'ş-şândı ve müşâhede içinde refî'ü'l-hâldi ve cemî-i ṭarîḳat ehlinde müşârü'n-ileyh idi ve ḥaḳîḳat ehlinde muşâḥib-i Fuḍaylidi. [123b]

7.12. Zi'n-nûn-ı Mısri

Asıl metinde ve tercümede yer alan on üçüncü veli Zi'n-nûn-ı Mısri'dir. Eserde Zi'n-nûn-ı Mısri; melamet ehlinin önderi, kıyamet ehlinin mumu, tecrit ve ihlasın delili, tevhit ve marifet sultanı, fakrla iftiharın delili, vaktin kutbu, tarikatın gizlilerinden, bela ve melamet yolunun salıklarından, tevhidin sırlarına dair ince fikirleri ve hakikat

²⁴ Raḍıya'l-lâhu 'anhu: Allah ondan razı olsun.

²⁵ Raḥmetu'l-lâhi 'aleyhi: Allah ona rahmet etsin.

²⁶ Raḍıya'l-lâhu 'anhu: Allah ondan razı olsun.

²⁷ Raḥmetu'l-lâhi 'aleyhi: Allah ona rahmet etsin.

²⁸ Raḍıya'l-lâhu 'anhu: Allah ondan razı olsun.

yolunda kâmil gidişleri olan, riyazet ve keramette benzeri olmayan şeklinde tasvir edilir:

Zikr-i Zi'n-nün-ı Mısrî ol pîşuvâ-yı ehl-i melâmet ol şem'-i cem'i ehl-i kıyâmet ol bürhân-ı mevhibet ve tecrîd ol sultân-ı ma'rifet ve tevhid ol hücceti'l-fakru fahri kutb-ı vaqt Zi'n-nün-ı Mısrî ²⁹ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ tarikatuñ şaklularından idi ve belâ vü melâmet yolunuñ sâliklerinden idi ve tevhid esrârında dağık nazarları varıdı ve haqîkat yolunda kâmil revîşleri varıdı ve riyâzât ve kerâmet içinde bî-naẓîr ü bî-hemtâyıdı. [132b]

7.13. Ebû Hanîfe-i Kûfî

Asıl metinde on sekizinci ve tercümede on altıncı sırada yer alan veli Ebû Hanîfe-i Kûfî'dir. Eserde Ebû Hanîfe-i Kûfî; millet ve şeriatın kandili, devlet ve dinin mumu, bahçelerin gelincik çiçeği, ince iş ve mana cevherlerinin ummanı, ârif ve sufi, cihanın imamı, her dilde övülen, her millette kemali makbul olan, sınırsız riyazeti, mücahedesı, halvet ve müşahedeye sahip, tarikatın usulünde ve şeriatın fûrusında yüce bir mertebeye sahip, ilimlerde yeterli bilgisi olan ve birçok ulu meşayihle aynı dönemde yaşamış şeklinde tasvir edilir:

İmâmu Ebû Hanîfe-i Kûfî ³⁰ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ol çerâğı şer' [ü] millet ol şem' [ü] dîn ü devlet ol nu'mân-ı hadâyık ol 'ummân-ı cevâhir-i me'ânî vü dağâyık ol 'ârif ü şûfî imâm-ı cihân Ebû Hanîfe-i Kûfî ³¹ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ Cemî' dillerile anuñ şıfatı memdûh idi ve cemî' milletde anuñ kemâli maqbûlidi ve anuñ riyâzeti ve mücâhedâtı hadd-i pâyândan taşrayıdı ve halvet müşâhedâtı 'âlâ-vechi gâyet idi. Uşûl-i tarikatda ve fûrû-ı şer'atda mertebe-i refîdeydi ve 'ulûm-ı tedbîrde hadd-i belîgdeydi ve çok ulu meşâyihle irişüp dururdu. [188a]

7.14. İmâm-ı Ebû Yûsuf-ı Kâdî

Asıl metinde olmayıp tercümede on yedinci sırada yer alan veli İmâm-ı Ebû Yûsuf-ı Kâdî'dir. Eserde Ebû Yûsuf; müdekkik ve muhakkik, muallim ve şefkatli, kadılığa layık, karar vermede daha üstün, geçmiş zamanın halef-i selefi şeklinde tasvir edilir:

²⁹ Rağıya'l-lâhu 'anhu: Allah ondan razı olsun.

³⁰ Rağıya'l-lâhu 'anhu: Allah ondan razı olsun.

³¹ Rağıya'l-lâhu 'anhu: Allah ondan razı olsun.

İmâm-ı Ebû Yûsuf-ı [196a] Kâdî رضى الله عنه³² ol müdekkik ü muhakşik ol mu'allim [u] müşfik ol kâdılığa lâyık ol hüküm içinde fâyiğ ol halef-i selef-i mâzî İmâm-ı Ebû Yûsuf-ı Kâdî رضى الله عنه³³. [195b-196a]

7.15. İmâm-ı Şâfiî

Asıl metinde on dokuzuncu ve tercümede on sekizinci sırada yer alan veli İmâm-ı Şâfiî'dir. Eserde İmâm-ı Şâfiî; tarikat ve şeriat sultanı, hakikat ve muhabbet delili, ilahî sırların müftüsü, sonsuz tavırlar mehdisi, Peygamber'in amcasının oğlunun varisi, onun kemalini açıklamaya gerek olmadığı çünkü bütün âlem onun ilmi nurundan münevver, din onun ceddi hanedanından muzaffer, faziletleri, huyları, menakıp ve övgüleri sayısız şekilde ifade edilir. Mustafa ağacının meyvesi, peygamberlik ağacının bir kolu, firaset, kiyaset, fütuh ve mürüvvette benzeri olmayan, âlemin cömerdi, zamanın civanmerdi, hem zamanın en faziletlisi hem de devrin en âlimi, hem yeryüzünün imamlarının delili hem de Kureyş'in mukaddimi şeklinde tasvir edilir:

Zikr-i İmâm-ı Şâfiî رضى الله عنه³⁴ ol sultân-ı şeriat ve tarikat ol burhân-ı muhabbet ve haqiqat ol müftî-i esrâr-ı İlâhî ol mehdîyi eṭvâr-ı nâ-mütenâhî ol vâris-i ibn-i 'amm-i nebî Veted-i Âlem-i Şâfiî Maṭlebi رضى الله عنه³⁵ anuñ kemâlini şerh itmek ne hâcet ki 'âlem anuñ ilmi nûrından münevverdür ve dîn anuñ ceddi hânedânından muzafferdür ve anuñ fezâyil [ü] şemâyili bî-haddür ve menâkıb [u] meḥâmidi bî-adeddür. Bu kemâl-i kifâyet ider ki ol mîve-i şecer-i Muṣṭafavîyidi ve şube-i devḥa-i nebevîyidi ve firâset [ü] kiyâsetde bî-naẓiridi ve fütüh [u] mürüvvette bî-mânendidi ve kerîm-i cihânidi ve cüvân-merd-i zamânidi. Hem efḍal-i 'ahdidi ve hem e'lem-i vaktidi hem ḥüccet-i e'imme-i ferşidi ve hem muḳaddim-i Kureyşidi. [198b-199a]

7.16. Dâvûd-ı Tâyi

Asıl metinde yirmi birinci ve tercümede yirminci sırada yer alan veli Dâvûd-ı Tâyi'dir. Eserde Dâvûd-ı Tâyi; ilim ve basiret mumu, hilkat kandili, tarikatta amel eden, Allah adamı, veli taifesinden, tarikat kavminin seyyidi, tasavvufta kendisine işaret edilen, vera ve takvada kemal derecesinde, çeşitli ilimlerde engin bilgisi ve fıkıh ilminde

³² Raḍıya'l-lâhu 'anhu: Allah ondan razı olsun.

³³ Raḍıya'l-lâhu 'anhu: Allah ondan razı olsun.

³⁴ Raḍıya'l-lâhu 'anhu: Allah ondan razı olsun.

³⁵ Raḍıya'l-lâhu 'anhu: Allah ondan razı olsun.

yüksek derecesi olan, bütün âlimler arasında ilmindeki mükemmelliğiyle tanınan bir kişi olarak tasvir edilir:

Zikr-i Dāvūd-ı Tāyī ³⁶ ol şem'-i dāniş ü biniş ol çerāğ-ı âferineş ol
 'āmil-i tarīkat ol 'ālim-i ḥaḳīkat ol merd-i Ḥudāyī Dāvūd-ı Tāyī .³⁷
 Ehlu'l-lāh ṭāyifesinūn aña birindenidi ve tarīkat ḳavminūn seyyidiydi ve
 taşavvufda müşārūn-ileyhi idi ve vera' [u] taḳvāda 'alī vech-i kemālidi ve
 envā'i 'ulūmda mütebahḥir idi. 'Ale'l-ḥuşuş 'ilm-i fıkıhda 'alī ḥadd-i ḡāye idi
 cemī' 'ulemā ortasında kemāl-i 'ilmile müte'ayyin idi. [209a]

7.17. Hâris-i Muhâsibî

Asıl metinde yirmi ikinci ve tercümede yirmi birinci sırada yer alan veli Hâris-i Muhâsibî'dir. Eserde Hâris-i Muhâsibî; velilerin önderi, takva sahiplerinin umdesi, itibar edilen muhteşem, iftihar edilen muhterem, hatmedilen menkıbeler sahibi, âlemin şeyhi, âlim şeyhlerden, zahirî ve batınî ilimlerde çok bilgili, muamelat babında ve alametler içinde nefsin makbulü, zamanın evliyası her zaman ona müteveccih, çeşitli ilimlerde birçok eseri olan, gayet yüce bir himmete sahip, cömertlik ve mürüvvette eşi bulunmayan, firaset ve zekâda benzeri olmayan, maharet ve keramette eşi olmayan, kendi zamanında Bağdat'ın şeyhler şeyhi, tecrit ve tevhitte kendine mahsus şeklinde tasvir edilir:

Zikr-i Hâris-i Muhâsibî ³⁸ ol seyyid-i evliyâ 'umde-i etḳiyâ ol
 muhteşem-i mu'teber ol muhterem-i müfteḥar ol ḥatm-kerde-i zū'l-
 menâkıbı şeyḥ-i 'âlem Hâris-i Muhâsibî ³⁹ meşâyihūn
 'ulemâsındanı ve 'ulūm-ı zâhirde ve bâtında e'lem idi ve mu'âmelât bâbında
 ve işârât içinde maḳbūlū'n-nefs idi ve ol zamānuñ evliyâsı cemī' vaktde aña
 müteveccihleridi ve envā'-ı 'ulūmda anuñ taşnifleri çoḡıdı ve be-ḡāyet 'alī
 himmet idi ve seḥâvet ü mürüvvet içinde ferîdü'l-'aşrıdı ve firâset [ü] kiyâset
 içinde bî-bedel idi ve ḥazâkat ü kerâmet içinde bî-nazîridi ve kendü vaktinde
 Bağdâduñ şeyḥü's-şüyühîydi ve tecrîd [ü] tevḥîde maḥşuşıdı. [216a]

8. Eserin Kaynakları

Ferîdüddîn-i Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ'yı* yazarken *Şerhu'l-Kalb*, *Keşfu'l-Esrâr* ve *Marifetu'n-Nefs* adlı eserlerden yararlandığını eserin mukaddimesinde ifade etmiştir.

³⁶ Raḳıya'l-lāhu 'anhu: Allah ondan razı olsun.

³⁷ Raḳıya'l-lāhu 'anhu: Allah ondan razı olsun.

³⁸ Raḳıya'l-lāhu 'anhu: Allah ondan razı olsun.

³⁹ Raḳıya'l-lāhu 'anhu: Allah ondan razı olsun.

Ancak Süleyman Uludağ, bu eserler dışında *Tezkiretü'l-Evliyâ* ile Sülemî'nin *Tabakâtu's-Sûfiye'si*, Ebû Nuaym'ın *Hilyetu'l-Evliyâ'sı*, Kuşeyrî'nin *Risâle'si*, Hucvirî'nin *Keşfu'l-Mahcûb'u*, Serrâc'ın *el-Luma'sı*, Kelâbâzî'nin *Taarrufu ve Şerhleri*, Nişâbürlü Abdülmelik bin Ebû Osmân'ın *Tehzîbu'l-Esrâr'ı* ve Hemedanlı Ebû Hasan Ali bin Cehsem'in *Nefhatu'l-Esrâr* ve *Levamiu'l-Envâr'ı* gibi başka eserler arasında da benzerlik olduğunu söyler (Ferîdüddîn-i Attâr, 2012, 24-25). Ahmed-i Dâ'î, tercümesinin mukaddimesinde Ferîdüddîn-i Attâr'ın kaynak olarak ifade ettiği bu eserlerden bahsetmemiş ve asıl metinde yer almayan İmâm-ı Ebû Yûsuf-ı Kâdî'nin hâl tercümesinin kaynağını da belirtmemiştir (*Terceme-i Tezkiretü'l-Evliyâ*, Süleymaniye Ktp. Serez 1800, v. 1b-9a).

Sonuç

Ferîdüddîn-i Attâr'ın 617 / 1220 yılında yetmiş iki sufinin biyografisine yer verdiği *Tezkiretü'l-Evliyâ*, adında tezkire kelimesi bulunan Farsça ilk biyografik eserdir. Bir türe ad olmasının yanında *Tezkiretü'l-Evliyâ* denince akla ilk gelen eser olmuştur. Birçok dile tercümesi olan eserin Türkçeye yapılan tercümelerinden biri de Ahmed-i Dâ'î'ye aittir. Ahmed-i Dâ'î, Ferîdüddîn-i Attâr'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ'sını* Karaca Bey'in isteği üzerine Sultan II. Murad adına tercüme etmiştir.

Ahmed-i Dâ'î'nin *Terceme-i Tezkiretü'l-Evliyâ'sından* bahseden ilk araştırmacı, İsmail Hikmet Ertaylan'dır ve Ertaylan'dan sonra Ahmed-i Dâ'î'ye yer veren araştırmacıların hepsi *Terceme-i Tezkiretü'l-Evliyâ'yı* Ahmed-i Dâ'î'nin eserleri arasında sayarlar. Ancak Abdülbaki Çetin, *Sultan II. Murad'a Sunulan Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi Üzerine* adlı makalesinde *Terceme-i Tezkiretü'l-Evliyâ'nın* Ahmed-i Dâ'î'ye olan aidiyetini sorgular.

Ahmed-i Dâ'î, tercümesinde ismiyle mahlasını birlikte anmamış; sadece mahlasını kullanmıştır. Bu durum Dâ'î kelimesinin *duacı* anlamında sıfat olarak anlaşılmasına da sebep olmakla birlikte Dâ'î'nin mahlas olarak kullanımının metne daha uygun düştüğü görülür. Mütercimmin eserin mukaddimesinde kendisinden, tercüme sebebinden, tercümeye nasıl başladığından söz ederken kullandığı Dâ'î ifadesi, onun mahlas oluşunun kanıtıdır. Ayrıca II. Murad döneminde Dâ'î mahlaslı tek şair de Ahmed-i Dâ'î'dir. Fakat Ahmed-i Dâ'î hakkında bulunacak yeni bilgiler konuyu daha da aydınlatacaktır.

Terceme-i Tezkiretü'l-Evliyâ 221 varaktan oluşup harekeli nesih hattıyla mensur olarak yazılmıştır. Eserde Câfer-i Sâdık ile başlayıp Hâris-i Muhâsibî ile sona eren yirmi bir velinin hâl tercümesi yer almaktadır. Bunlardan yirmisi Ferîdüddîn-i Attâr'ın eserinde de bulunmaktadır. On yedinci sırada yer alan İmâm-ı Ebû Yûsuf-ı Kâdî sadece tercümede olup asıl metinde kendisinden söz açılmamaktadır.

Eserde bulunan veliler; ilk dönem zahit, muhaddis, mutasavvıf ve sufilerinden olmakla birlikte aralarında tâbiünden, birbirlerinin hocası ve talebesi olanlar, kendisinden kısa zaman önce veya sonrasında yaşamış ve çağdaşı olan kişiler de vardır. Söz konusu veliler, kısa ve secili bir şekilde tasvir edilmiştir.

Eserde Hasan-ı Basrî, Râbî'atü'l-'Adeviyye, İbrâhîm Edhem ve Bâyezîd-i Bistâmî'nin hâl tercümelerinin daha fazla yer aldığı görülmektedir. Bu durum velilere ayrılan varak sayısından anlaşılmaktadır. Hanbelî mezhebinin imamı, muhaddis fakih Ahmed-i Hanbelî'nin; Hanefî mezhebinin imamı, Ebû Hanîfe'nin ve Şâfiî mezhebinin imamı, İmâm-ı Şâfiî'nin hâl tercümelerinden de bahsedilmiştir.

Etik Kurul İzni	<i>Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale edebiyat sahasına aittir.</i>
Çatışma Beyanı	<i>Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması olmadığını ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.</i>
Destek ve Teşekkür	<i>Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.</i>

Kaynaklar

- Ahmed-i Dâ'î, *Terceme-i tezkiretü'l-evliyâ*, Süleymaniye Kütüphanesi Serez Bölümü, No: 1800.
- Alpay Tekin, G. (1992). *Çeng-nâme Ahmed-i Dâ'î*. The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University, Cambridge.
- Cebecioğlu, E. (1989). Muhammed b. Vâsi'. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 30, 582.
- Çetin, A. (2014). Sultan II. Murad'a sunulan tezkiretü'l-evliyâ tercümesi üzerine. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 53, 95-124.
- Demir, E. (2019). Ahmed-i Dâ'î'nin bilinmeyen bir eseri. Umay Günay Türkeş Armağanı, Hiperyayın.
- Ertaylan, İ. H. (1952). Ahmed-i Dâ'î hayatı ve eserleri. Üçler Basımevi.
- Ferîdüddîn-i Attâr. (2012). Evliya tezkireleri. (Süleyman Uludağ Çev.). Kabalcı Yayıncılık.
- Gündoğdu, C. (1997). Doğu dönemi zühd ekolleri ve tasavvuf mektepleri. Ekev Akademi Dergisi, 1 (1), 41-64.
- İsen, M., Kılıç, F., Aksoyak, İ.H. (2019). Eski Türk edebiyatının kaynaklarından şair tezkireleri. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Kablender, N. (2015). Ferîdüddîn-i Attâr'ın tezkiretü'l-evliyâ'sının Türkçe tercüme nüshaları üzerinde mukayeseli bir inceleme (Tez No.417754) [Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Kortantamer, T. (1977). Ahmed-i Dâ'î ile ilgili yeni bilgiler. Türkoloji Dergisi, VII, 103-138.
- Kut, G. (1989). Ahmed-i Dâ'î. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2, 56-58.
- Mengi, M. (2008). Eski Türk Edebiyatı tarihi. Akçağ Yayınları.
- Mundy, C. S. (1955). Turkish syntax as a system of qualification. Bulletin of the School of Oriental and African Studies, 17 (2), 279-305.
- Öngören, R. (2012). Tezkiretü'l-evliyâ. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 41, 74-75.
- Öz, Y. (2012). Tezkire. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 41, 68-69.

- Özkan, M. (2000). Ahmed-i Dâî'nin tercüme-i tefsîr-i Ebu'l-Leys es-Semerkindî mukaddimesi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XXIX, 117-188.
- Redhouse, J. W. (2006). Turkish and English lexicon, Çağrı Yayınları.
- Şahinoğlu, M. N. (1991). Ferîdüddîn Attâr. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 4, 95-98.
- Şemseddin Sâmî (1996). Kâmûs-ı Türkî. Çağrı Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (1954). Ahmed-i Dâî ve eserlerinin Türk dili ve edebiyatındaki yeri. Türk Dili, 3 (31), 426-430.
- Yazar, S. (2022, 11 Ağustos). Tercüme-i tezkiretü'l evliyâ (Ahmed-i Dâî ?). Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tercume-i-tezkiretu-l-evliya-ahmed-i-da-i-tees-1591>
- Yılmaz, H. (2011, 1 Eylül). Karaca Beg'in isteğiyle Sultan İkinci Murad adına yazılmış yeni bir "tezkiretü'l-evliyâ" tercümesi. Hakikat. <https://www.hakikat.com/hakikat-dergisi/216/karaca-beg-in-istegiyle-sultan-ikinci-murad-adina-yazilmis-yeni-bir-tezkiretul-evliya-tercumesi>
- Yılmaz, H. K. (2004). Anahatlarıyla tasavvuf ve tarikatlar. Ensar Neşriyat.
- Kur'an-ı Kerim. (2023). Diyanet İşleri Başkanlığı. <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/zumer-suresi-39/ayet-63/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1>
- Kur'an-ı Kerim. (2023). Diyanet İşleri Başkanlığı. <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/al-i-imran-suresi-3/ayet-31/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1>
- Kur'an-ı Kerim. (2023). Diyanet İşleri Başkanlığı. <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/kehf-suresi-18/ayet-65/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1>
- <https://sunnah.com/muslim:523a>